

2.1.2. Реалізація міжнародних та національних стандартів професійної етики в діяльності юридичної клініки

У структурі правової системи будь-якої держави правничій професії належить провідна роль з точки зору як розробки її концептуальних засад, так і реалізації функцій цієї системи на практиці.

Саме правники є провідними фахівцями та експертами в підготовці проектів законів та інших нормативно-правових актів, адже представники цієї професії обіймають більшість (якщо не всі) посад в таких органах державної влади, як: суди, прокуратура, управління юстиції, органи внутрішніх справ, служби безпеки, митних та фіскальних органах забезпечення правопорядку. Значна роль працівників юридичних (правничих) департаментів – юрисконсультів міністерств, відомств, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій – в забезпеченні правового порядку в діяльності цих установ та відомств. Особливе місце у функціонуванні правової системи держави належить адвокатурі. Тому рівень розробки та втілення стандартів правничої професійної діяльності в житті суспільства і держави важко переоцінити.

Визнаними у світі правничими професіями є: адвокатська, суддівська, прокурорська, нотаріальна, – з яких лише адвокатська вважається самоврядною корпоративною професією, а в деяких країнах і нотаріальна. Інші: суддівська, прокурорська і частково нотаріальна, – належать до напрямків професійної діяльності державних службовців та прирівняних до них осіб.

Стандарти правничої професії (незалежно від організаційно-правового статусу їх представників), яким має відповідати діяльність правників-практиків в країнах, що належать до двох основних правових сімей світу (континентального та загального права) – закріплені у декількох документах міжнародних професійних правничих організацій та мають статус Правил корпоративної етики (поведінки), а також у документах декількох міжнародно-правових інституцій та політичних організацій, що носять рекомендаційно-зобов'язальний (корпоративний) характер для їх членів та учасників.

До переліку таких документів (актів) у хронологічній послідовності їх ухвалення слід включати:

- Загальний Кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (Ухвалено делегаціями Асоціацій адвокатів дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року).¹⁰²
- Основні принципи ролі правників (прийняті Восьмим Конгресом ООН по запобіганню злочинності і перевихованню правопорушників в Га-вані у вересні 1990 року).¹⁰³
- Генеральні принципи етики адвокатів Міжнародної Асоціації правників (прийняті в Единбурзі 1995 року).¹⁰⁴
- Стандарти незалежності правничої професії Міжнародної Асоціації правників (Ухвалені на конференції МАЮ у Нью-Йорку, вересень 1990 року).¹⁰⁵
- Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку.¹⁰⁶
- Рекомендації № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» (Ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні 13 жовтня 1994 року).¹⁰⁷
- Європейська хартія про закон «Про статус суддів» (Ухвалена Радою Європи, Ліссабон, 1998 рік).¹⁰⁸
- Бангалорські принципи поведінки суддів (схвалені Резолюцією Економічної і Соціальної ради ООН № 2006/23 від 27 липня 2006 року).¹⁰⁹
- Рекомендації № 2000/19 «Про роль державної прокуратури у системі кримінального судочинства» (Ухвалені Комітетом Міністрів Ради Європи 6 жовтня 2000 року).¹¹⁰

Аналіз цих документів беззаперечно засвідчує, що базовими принципами професійної правничої діяльності є такі:

- Визначна роль правників у дотриманні балансу приватних, суспільних і державних інтересів.

102 https://zakon.rada.gov.ua/go/994_343

103 https://zakon.rada.gov.ua/go/995_313

104 <http://osvita.batcave.net/generalnyie-printsipyi-etiki-advokatov.html>

105 <http://ekmair.ukma.edu.ua/>

106 https://zakon.rada.gov.ua/go/995_282

107 https://zakon.rada.gov.ua/go/994_323

108 https://zakon.rada.gov.ua/go/994_236

109 https://zakon.rada.gov.ua/go/995_j67

110 http://pravo.org.ua/files/zarub_zakon/rek_2000.pdf

- Захист правниками основоположних прав і свобод людини та громадянина незалежно від виконуваних ними професійних функцій.
- Незалежність представників правничої професії від сторонніх неправомірних впливів на їх діяльність як з боку держави, так і з боку суспільства, а також унеможливлення «внутрішньоцехового» впливу правників один на одного.
- Безумовне дотримання (виконання) правниками усіх складових принципу верховенства права, включаючи вимоги чинного національного законодавства та міжнародно-правових актів.
- Самоврядність організації професійної правничої діяльності, заснована на безумовній повазі та дотриманні встановлених корпоративних етичних правил поведінки та високому рівні професійної відповідальності за результати такої поведінки і діяльності.

Слід підкреслити, що всі зазначені документи приділяють ґрунтовну увагу умовам і процедурам допуску до професійної правничої діяльності, включаючи вимоги до професійної підготовки (навчання) майбутніх правників та підвищення кваліфікації тих, хто працює за правничим фахом.

Значна увага в цих документах приділена механізмам і процедурам застосування методів та інструментів дисциплінарного впливу (покарання) до тих представників професії, які не дотримуються встановлених принципів і правил, включно з примусовим позбавленням права на заняття юридичною практикою. Значно меншою мірою ці стандарти стосуються заохочення правників за якісно надану правничу допомогу, що є їх певним недоліком.

Звертаючись до національної практики формування і реалізації стандартів професійної правничої діяльності в Україні, слід зазначити:

По-перше, в Україні до цього часу не позбулись стереотипів радянського минулого у визначенні чітких ознак правничої професії. На відміну від переважної більшості країн світу, в нас традиційно до правничої професії (крім адвокатів, суддів, прокурорів та нотаріусів) включають: юрисконсультів, слідчих, податківців, митників, судових виконавців, поліцейських, а також – оперативних працівників служби безпеки, міністерства оборони, прикордонної та фіскальної служб тощо, які в значній мірі (як й інші державні службовці) займаються лише застосуванням

приписів положень законодавства та підзаконних нормативно-правових актів, фактично не впливаючи на формування їх концепцій і змісту.

По-друге, встановлені вимоги до професійної підготовки таких спеціалістів, як правило, потребують наявності у них – вищої юридичної освіти, хоча ця вимога й не обумовлена їх посадовими (службовими) повноваженнями, за винятком, можливо, поки що існуючої в нас спеціальності юрисконсульта (корпоративного правника). За іншого підходу, правниками можна було би вважати будь-яких спеціалістів в галузі державного й не державного управління (включно з бухгалтерами, працівниками по роботі з персоналом тощо), що, безумовно, не відповідає дійсності.

По-третє, наявні в Україні національні стандарти професійної правничої професії, а саме:

- правила адвокатської етики;
- кодекс суддівської етики;
- кодекс професійної етики та поведінки прокурорів;
- правила професійної етики нотаріусів;
- правила поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України, –

хоча й включають у свої змісти певні основні положення міжнародних стандартів правничої діяльності, тим не менш – не містять повноцінних механізмів та інструментів реалізації цих положень в реальній практиці діяльності таких інститутів (структур) правової системи України.

Не зважаючи на існування в наших умовах різних кваліфікаційних комісій, діяльність яких повинна бути спрямована на контроль за виконанням встановлених правил належної професійної поведінки правників, результати діяльності таких комісій залишають бажати кращого. Як основний критерій оцінки дотримання правил професійної етики залишаються «розмиті» критерії дотримання/не дотримання положень відповідної присяги правника, які мають суто оціночний характер. У той же час слід визнати, що останнім часом відбулись ґрунтовні зрушення в цій царині, особливо щодо визначення професійних етичних стандартів в діяльності суддів і прокурорів.

По-четверте, однією з основних причин низького рівня дотримання етичних правил професійної діяльності правників України слід вважати відсутність чіткої визначеності критеріїв правничої професії, що унемож-

ливілює створення єдиних національних стандартів цього виду діяльності.

По-н'яте, причиною відсутності належних стандартів професійної правничої діяльності є також значна розпорошеність правничих громадських об'єднань, адже в Україні функціонують декілька адвокатських спільнот (союзів, асоціацій), а також – асоціації та союзи: суддів, прокурорів, нотаріусів, юрисконсультів в різних сферах господарської діяльності, правників-науковців (навіть, по окремих галузях права) тощо.

Зважаючи на те, що останнім часом були ухвалені нові законодавчі акти щодо регулювання: державної служби, прокуратури, поліції, а також нове антикорупційне законодавство, – в яких більш детально регламентовано підстави та умови професійної етики та відповідальності, включаючи поняття «конфлікт інтересів», виникає нагальна потреба приділити опануванню вищезазначених стандартів професійної правничої етики студентами, які працюють в правничих клініках України, більше уваги. Знання цих стандартів та можливість їх застосування певною мірою в процесі надання правничої допомоги і правової просвіти з боку правничих клінік дозволить значно підвищити рівень професійної підготовки майбутніх правників.

Слід підкреслити, що діяльність правничих клінік значною мірою моделює виконання своїх професійних обов'язків, в першу чергами, адвокатами, оскільки і студенти-клініцисти надають правничу допомогу конкретним особам. У той же час, юридична клініка є «особливим суб'єктом» надання правничої допомоги, що відрізняє її як від спільноти правників загалом, так і адвокатів – зокрема.

Наявність корпоративних норм/правил, які б регулювали, зокрема, й етичні аспекти у роботі юридичної клініки, є необхідною умовою їх діяльності та розвитку. Такими корпоративними нормами є згадувані Стандарти діяльності юридичних клінік та Примірний етичний кодекс юридичної клініки, прийняті Асоціацією юридичних клінік України. На підставі цих норм кожна юридична клініка приймає внутрішнє положення чи статут своєї діяльності, а також – правила етичної поведінки працівників клініки та інші локальні акти, спрямовані на дотримання етичних корпоративних вимог. Зазначені корпоративні правила повинні містити в собі базові/загальні принципи діяльності правників, а саме:

Дотримання верховенства права – що є сутністю, основою юридичної професії. Цей принцип вимагає такої професійної діяльності правника, яка спрямована на пошук правових шляхів захисту порушених прав і свобод особи та проти виправдання можливих свавільних дій інших людей і посадових осіб/суб'єктів владних повноважень.

Принцип гуманізму – що вимагає від студентів-клініцистів та їх викладачів-кураторів застосовувати усі свої знання, уміння, навички та часто свій вільний від навчання та роботи в клініці час для підготовки якісної консультації. Особлива категорія осіб – неможливі верстви населення та люди з інвалідністю, які є клієнтами юридичної клініки, потребують надзвичайно виваженого, ввічливого та толерантного до них ставлення. Необхідно зважати на той факт, що часто до юридичної клініки звертаються клієнти, які використали усі можливі способи правового захисту, або яким важко допомогти через певні об'єктивні причини (наприклад, пропущення процесуальних строків, строків позовної давності тощо). Завдання кожного студента, співробітника в таких випадках полягає у тому, щоб уважно вислухати особу, заспокоїти, оскільки часто до клініки звертаються особи, які знаходяться в стані особливого душевного неспокою, стресу, емоційного збудження. Мають місце непоодинокі випадки, коли клієнти потребують моральної, психологічної підтримки інформаційного чи роз'яснювального характеру. Тому робота з конкретним клієнтом вимагає самовідданості та особистої відповідальності кожного працівника. Важливо завжди пам'ятати про високе соціальне призначення функціонування юридичної клініки.

Принцип дотримання вимог закону/законності – що передбачає необхідність діяти відповідно до вимог чинного законодавства України. Поради та консультації, які отримує клієнт, не повинні мати протиправного характеру. В той же час, конституційний принцип верховенства права дозволяє не зводити законність до формального застосування «літери» закону, оскільки передбачає визнання і беззастережне сприйняття найвищої соціальної цінності – людини, її прав і основоположних свобод, що цілком відповідає практиці Європейського суду з прав людини. У правничій клініці на практичних прикладах студенти-клініцисти повинні навчитись виявляти випадки невідповідності норм законодавства вимогам верховенства права.

Принцип компетентності та професіоналізму полягає у тому, що правник, в тому числі й студент-клініцист зобов'язаний надавати правничу допомогу особі компетентно і добросовісно, що передбачає достатньо високий рівень його професійної підготовки, фундаментальні знання чинного законодавства, наявність певного досвіду у його застосуванні, врахування всіх обставин, що стосуються доручення клієнта і можливих правових наслідків його виконання, ретельну підготовку до належного виконання доручення. Правник не повинен надавати правничу допомогу, здійснювати захист або представництво інтересів клієнта з питань, які не охоплюються сферою його спеціалізації/компетентності, а також повинен постійно підвищувати свої знання, уміння та навички, знати про зміни у чинному законодавстві.

Зважаючи на те, що основною метою діяльності юридичної клініки є навчання студентів шляхом набуття практичних професійних умінь та навичок, кожна клініка вирішує самостійно проблему формування у студентів необхідної правничої компетенції. Загальним правилом є те, що найскладніша робота: консультування клієнта, підготовка проектів процесуальних та інших документів правового характеру, представництво інтересів особи в суді та інших органах державної влади чи місцевого самоврядування – доручається здійснювати студентам старших курсів університету. В той час, як підбір необхідних нормативних джерел інформації, технічне опрацювання документів та інші види робіт можуть здійснюватись студентами 2-3 років навчання. Крім того, студенти-клініцисти молодших курсів можуть бути залучені до підготовки та проведення просвітницьких занять у загальноосвітніх школах, серед студентів інших факультетів університету, у соціальних та інших закладах.

Необхідно зауважити, що питання належного рівня компетенції працівників юридичної клініки певною мірою стосується також і викладачів-кураторів та інших співробітників (методистів, лаборантів, адміністраторів). Персонал клініки повинен бути професійним і тому вкрай необхідно, щоби ці категорії працівників мали достатній практичний досвід з надання правничої допомоги.

Дотримання принципу конфіденційності в діяльності правника – це важлива передумова встановлення довірчих стосунків з клієнтом. Забезпечення конфіденційності в правничій клініці має свої особливості, оскільки інформація, одержана від клієнта стає практично одразу доступ-

ною не одній, а кільком особам, наприклад – адміністратору (лаборанту, методисту), який інколи проводить первинний прийом відвідувача, а також студенту-консультанту та викладачу-куратору. Крім того, матеріали конкретної клієнтської справи можуть обговорюватись усім колективом клініки для напрацювання спільної позиції (у випадку «складних справ»), бути використані як «ігрові фабули» для проведення практичних занять із студентами. Інколи може виникати необхідність передачі справи від одного студента-клініциста іншому тощо. У багатьох клініках, за зразками професійних юридичних компаній, розробляються спеціальні документи, наприклад «Угода про конфіденційність» тощо.

Уникнення конфлікту інтересів, який може виникати тоді, коли інтереси одного клієнта суперечать інтересам іншого клієнта, якому правник (юридична клініка) надавав чи надає правничу допомогу у цій самій справі – також є одним з базових принципів корпоративних правил діяльності юридичної клініки. Наявність такої ситуації може реально вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання правником (студентом-клініцистом) його професійних обов'язків. Конфлікт інтересів має місце й тоді, коли звернення клієнта суперечить інтересам самого правника (студента, викладача) чи інтересам близьких йому людей. Такі випадки є підставами для відмови у наданні правничої допомоги особі, оскільки вони порушують професійні етичні норми. У той же час відмова у наданні правничої допомоги через «конфлікт інтересів» повинні бути належним чином аргументована і повідомлена клієнту.

Ще одним загальним принципом діяльності правника і юридичної клініки є *забезпечення пріоритету інтересів клієнта*. Дія цього принципу полягає в тому, що всі залучені до надання правничої допомоги особи – адміністратор (лаборант, методист), студенти-консультанти та викладачі-куратори – повинні дбати про пріоритетність інтересів клієнта над своїми власними та корпоративними інтересами. Здійснюючи консультування, бажано надавати кілька можливих варіантів вирішення проблеми клієнта і допомогти особі вибрати найбільш оптимальний для неї варіант, залишаючи свободу вибору поведінки за відвідувачем клініки. У будь-якому разі юридична клініка повинна застосовувати всі законні засоби ефективного вирішення спору (проблемної правової ситуації) на користь клієнта, переконавшись в тому, що вона діє в інтересах клієнта і що на це є його добра воля. У випадку звернення до клініки третьої

особи від імені недієздатної чи обмежено дієздатної особи, слід уважно пересвідчитись у правомочності такої особи (опікуна чи піклувальника) представляти права та інтереси заявника, що має бути підтверджено відповідними документами.

2.1.3. Етичні стандарти корпоративної культури юридичної клініки

Правничій професії завжди була притаманна наявність спільних фахових інтересів та корпоративного духу (професійної єдності правників та їх відчуття належності до однієї корпорації). На відповідних засадах будуються, безперечно, і внутрішньо-корпоративні відносини. Правники покликані слугувати суспільству прикладом єдності професії, спільності інтересів та цілей, взаємної підтримки та поваги, толерантності та дотримання корпоративної професійної культури. Спільний фах, достатній рівень освіченості та кваліфікації дозволяє їм знаходити спільну професійну мову, економити час, ефективно й оперативно розв'язувати складні правничі проблеми на засадах взаємоповаги і взаємовигідного співробітництва.

Правник є носієм та охоронцем позитивних корпоративних інтересів правничої спільноти, її фахової самобутності, принципів, традицій та звичаїв, що спрямовані на бездоганне виконання кожним правником своїх повноважень. Ціннісна орієнтація та професійна майстерність правника прямо залежить від усвідомлення ним системи правових цінностей та етичних норм у суспільстві, високого рівня культури його поведінки, людської та професійної гідності, стриманості, тактовності, толерантності, самоконтролю і витримки у повсякденній поведінці.

Тому, традиційно правники об'єднувались у професійні самоврядні організації, маючи глибокі переконання у необхідності спільними зусиллями долати різні проблеми у своїй професійній діяльності задля виконання своєї соціальної місії. Особливо роль правників як саморегуючої спільноти стає активною після подій Другої Світової війни, результатом якої стали масові злочини проти людяності та людства, наслідком чого було також створення міжнародних добровільних професійних